SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA TIL VA MAFKURAVIY XAVFSIZLIK: IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL

Tursunova Feruza Tursunovna
Farg‘ona davlat uuniversiteti mustaqil tadqiqotchi
ORCID - 0009-0006-6902-8511

Annotatsiya.
Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida til va mafkuraviy xavfsizlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli axborot makonida shakllanayotgan yangi kommunikativ munosabatlar, qadriyatlar transformatsiyasi hamda algoritmik ta’sirlarning ma’naviy immunitet va mafkuraviy barqarorlikka ta’siri yoritiladi. Shuningdek, milliy til, tanqidiy tafakkur va media savodxonlikni rivojlantirishning mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, til, mafkuraviy xavfsizlik, ma’naviy immunitet, raqamli jamiyat, axborot makoni, dezinformatsiya, media savodxonlik, ijtimoiy qadriyatlar, milliy o‘zlik.*

KIRISH.

XI asrda sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha sohalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, generativ sun’iy intellekt tizimlarining paydo bo‘lishi axborotni yaratish, qayta ishlash va tarqatish jarayonlarini tubdan o‘zgartirdi [1]. Bu jarayon iqtisodiyot, ta’lim va ilm-fan bilan bir qatorda jamiyatning ma’naviy hayoti, til taraqqiyoti va mafkuraviy munosabatlar tizimiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois sun’iy intellekt va til o‘rtasidagi munosabatlarni mafkuraviy xavfsizlik nuqtai nazaridan tadqiq etish bugungi kunning dolzarb ilmiy masalalaridan biri hisoblanadi. Til insoniyatning eng muhim ijtimoiy-madaniy institutlaridan biridir. U nafaqat aloqa vositasi, balki millatning tarixiy xotirasi, ma’naviy merosi, qadriyatlari va dunyoqarashini saqlovchi hamda avlodlarga yetkazuvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Har qanday jamiyatning mafkuraviy barqarorligi ko‘p jihatdan tilning rivojlanganlik darajasi va uning ijtimoiy hayotdagi mavqeiga bog‘liqdir. Shu sababli til masalasi ma’naviy xavfsizlik va milliy o‘zlikni saqlash bilan uzviy aloqador hisoblanadi. Bugungi kunda sun’iy intellekt asosidagi tarjima dasturlari, virtual yordamchilar, chatbotlar va matn generatsiyasi tizimlari tilning qo‘llanilish doirasini kengaytirmoqda. Bu texnologiyalar insonlar o‘rtasidagi kommunikatsiyani tezlashtirib, bilim almashish imkoniyatlarini oshirmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellekt vositalari axborot makoniga katta hajmdagi kontentni olib kirayotgani sababli uning mazmuni va mafkuraviy ta’siri masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari natijasida axborot oqimlari misli ko‘rilmagan darajada ortib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali tarqatilayotgan ma’lumotlar insonlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy qarashlariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt yordamida yaratilayotgan matnlar, tasvirlar va videolar ayrim hollarda manipulyativ xarakter kasb etib, jamoatchilik fikrini shakllantirish vositasiga aylanishi mumkin [2]. Bu esa mafkuraviy xavfsizlikka yangi tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Mafkuraviy xavfsizlik jamiyatning ma’naviy barqarorligini, milliy manfaatlarini va tarixiy qadriyatlarini himoya qilishga xizmat

qiladi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda ushbu tushuncha axborot xavfsizligi, media madaniyat va raqamli kommunikatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir [3]. Sun’iy intellekt algoritmlarining axborotni saralash va tavsiya etishdagi roli ortib borayotgani insonlarning fikrlash jarayoni va qadriyatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda. Sun’iy intellektning rivojlanishi bilan bog‘liq muammolardan biri dezinformatsiya va soxta axborotlarning keng tarqalishidir. Generativ texnologiyalar yordamida yaratilayotgan sun’iy matnlar, audio va video materiallar haqiqatni buzib ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu holat ayniqsa yoshlarning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun axborotni tanqidiy tahlil qilish, uning manbalarini tekshirish va media savodxonlikni rivojlantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Mazkur jarayonda ma’naviy immunitet muhim ahamiyat kasb etadi. Ma’naviy immunitet shaxsning turli g‘oyaviy va axborot tahdidlariga nisbatan mustaqil fikr yuritish, tanqidiy baholash va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Sun’iy intellekt texnologiyalari keng tarqalgan sharoitda ma’naviy immunitetni shakllantirish mafkuraviy barqarorlikning asosiy shartlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Yangi O‘zbekistonda raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bilan bir qatorda milliy til, ma’naviy qadriyatlar va axborot xavfsizligini mustahkamlash masalalariga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt va tilning o‘zaro munosabatlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etish, ularning mafkuraviy xavfsizlikka ta’sirini aniqlash hamda ma’naviy immunitetni mustahkamlashning nazariy asoslarini ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Sun’iy intellekt va til munosabatlarini tadqiq etish zamonaviy ijtimoiy-falsafiy izlanishlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarining asosiy ifodachisi bo‘lib, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ushbu sohada yangi imkoniyatlar va muammolarni yuzaga keltirmoqda. Til nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki jamiyatning ma’naviy qadriyatlari, tarixiy xotirasi va ijtimoiy tajribasini avlodlarga yetkazuvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli sun’iy intellektning til bilan bog‘liq faoliyati inson va texnologiya o‘rtasidagi munosabatlarning yangi bosqichini ifodalaydi. Nazariy jihatdan sun’iy intellekt va til o‘rtasidagi bog‘liqlik lingvistika, kommunikatsiya nazariyasi, kognitiv fanlar va axborot falsafasi kesishgan nuqtada shakllanadi. Axborot falsafasining yirik vakillaridan biri L. Floridi axborotni zamonaviy jamiyatning asosiy resursi sifatida baholab, raqamli muhitda inson va texnologiya o‘rtasidagi aloqalar yangi ontologik makonni vujudga keltirayotganini ta’kidlaydi [4]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, sun’iy intellekt til vositasida axborotni qayta ishlab, inson faoliyatining muhim ishtirokchisiga aylanmoqda. Tilning ijtimoiy mohiyatini tushuntirishda Y. Habermasning kommunikativ harakat nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Unga ko‘ra, til insonlar o‘rtasidagi o‘zaro anglashuv va ijtimoiy hamkorlikning asosiy vositasidir [5]. Sun’iy intellekt texnologiyalari esa kommunikativ jarayonlarga algoritmik vositalarni jalb etish orqali muloqotning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda chatbotlar, virtual yordamchilar va generativ sun’iy intellekt tizimlari inson va texnologiya o‘rtasidagi kommunikatsiyani ta’minlaydigan yangi

subyekt sifatida maydonga chiqmoqda. Metodologik jihatdan mazkur muammoni o‘rganishda tizimli, aksiologik va kommunikativ yondashuvlardan foydalanish muhimdir. Tizimli yondashuv sun’iy intellekt, til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Aksiologik yondashuv esa sun’iy intellektning til va qadriyatlar tizimiga ko‘rsatayotgan ta’sirini baholashga xizmat qiladi. Kommunikativ yondashuv orqali esa raqamli makonda yuzaga kelayotgan yangi muloqot shakllari va ularning ijtimoiy oqibatlari o‘rganiladi. Sun’iy intellekt asosidagi tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari (NLP) bugungi kunda tarjima, matn yaratish, nutqni tanish va axborotni tahlil qilish kabi jarayonlarda keng qo‘llanilmoqda. Bu esa tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, uning mazmuniy va madaniy jihatlariga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Shunday qilib, sun’iy intellekt va til munosabatlari zamonaviy jamiyatda yangi kommunikativ makon, yangi ijtimoiy qadriyatlar va yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirayotgan murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining keng joriy etilishi axborot makonining tuzilishi va mazmunini tubdan o‘zgartirib, mafkuraviy xavfsizlikka ta’sir ko‘rsatuvchi yangi omillarni yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimlarining asosiy qismi raqamli platformalar va algoritmik tizimlar orqali shakllantirilmoqda. Natijada sun’iy intellekt nafaqat texnologik vosita, balki ijtimoiy ong va dunyoqarashga ta’sir etuvchi muhim kommunikativ omilga aylanmoqda. Mafkuraviy xavfsizlikka ta’sir qiluvchi asosiy omillardan biri algoritmik boshqaruvdir. Ijtimoiy tarmoqlar va qidiruv tizimlarida qo‘llanilayotgan tavsiya etuvchi algoritmlar foydalanuvchilarning qiziqishlariga mos axborotlarni saralab berish orqali ularning axborot iste’molini boshqaradi. Bu jarayon ayrim hollarda insonning muqobil qarashlar bilan tanishish imkoniyatlarini cheklab, biryoqlama fikrlash muhitini shakllantirishi mumkin. Ikkinchi muhim omil dezinformatsiya va manipulyativ kontentlarning ko‘payishidir. Generativ sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida yaratilayotgan matnlar, tasvirlar va videolar ko‘pincha haqiqatga juda yaqin bo‘lib, ularni aniqlash qiyinlashmoqda. Xususan, “deepfake” texnologiyalari yolg‘on axborotlarni ishonchli ko‘rinishda tarqatish imkoniyatini yaratmoqda [2]. Bu esa jamoatchilik fikrini boshqarish va mafkuraviy ta’sir o‘tkazishning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Yana bir omil globallashuv jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, sun’iy intellekt vositalari orqali turli madaniy va mafkuraviy g‘oyalarning tez tarqalishiga xizmat qilmoqda. Natijada milliy qadriyatlar va global axborot oqimlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash masalasi dolzarblashmoqda. Shu sababli sun’iy intellekt sharoitida mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash media savodxonlikni rivojlantirish, axborotni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish va milliy-ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlash bilan bevosita bog‘liqdir.

Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash hamda ma’naviy immunitetni mustahkamlash zamonaviy jamiyat oldidagi muhim vazifalardan biriga aylanmoqda. Ma’naviy immunitet shaxs va jamiyatning turli g‘oyaviy tahdidlar, manipulyativ axborotlar hamda yot mafkuraviy ta’sirlarga nisbatan mustaqil fikr yuritish va ongli munosabat bildirish qobiliyatini anglatadi. Ijtimoiy-falsafiy jihatdan qaralganda, ma’naviy immunitet insonning qadriyatlar tizimi, dunyoqarashi va axloqiy me’yorlari bilan chambarchas

bog‘liqdir. Mafkuraviy xavfsizlikni mustahkamlashning asosiy omillaridan biri tanqidiy tafakkurni rivojlantirish hisoblanadi. Sun’iy intellekt vositalari yordamida yaratilayotgan katta hajmdagi axborot oqimi sharoitida insonning ma’lumotlarni tahlil qilish, ularning haqqoniyligini baholash va xolis xulosa chiqarish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli media savodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish mafkuraviy barqarorlikni ta’minlashning muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda [6]. Ma’naviy immunitetni shakllantirishda milliy til, tarixiy xotira va madaniy merosning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Til milliy o‘zlik va ma’naviy qadriyatlarning asosiy tashuvchisi bo‘lib, uning rivojlanishi jamiyatning mafkuraviy barqarorligini mustahkamlaydi. Shu bois sun’iy intellekt texnologiyalaridan milliy til resurslarini boyitish, ma’naviy-ma’rifiy kontent yaratish va madaniy merosni raqamlashtirish maqsadlarida samarali foydalanish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shuningdek, sun’iy intellekt etikasi va mas’uliyat tamoyillarini shakllantirish ham mafkuraviy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismidir. Texnologik taraqqiyot inson manfaatlari, milliy qadriyatlar va umuminsoniy axloqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashgan holdagina ijobiy natijalar beradi. Demak, mafkuraviy xavfsizlik va ma’naviy immunitetni mustahkamlash tanqidiy tafakkur, media savodxonlik, milliy qadriyatlarga sodiqlik hamda sun’iy intellektdan mas’uliyatli foydalanish tamoyillariga asoslanadi.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan o‘rganishlar asosida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Sun’iy intellekt va til integratsiyasi zamonaviy jamiyatda yangi kommunikativ makonni shakllantirib, axborot almashinuvi va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

2. Sun’iy intellekt texnologiyalari axborot oqimlarini boshqarish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, dezinformatsiya va manipulyativ ta’sirlar orqali mafkuraviy xavfsizlikka yangi tahdidlarni yuzaga keltirmoqda.

3. Ma’naviy immunitet, media savodxonlik va tanqidiy tafakkur shaxs va jamiyatni turli g‘oyaviy tahdidlardan himoya qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi.

4. Milliy til, madaniy meros va qadriyatlarga tayangan holda sun’iy intellektdan foydalanish mafkuraviy barqarorlikni mustahkamlash hamda raqamli jamiyatda ma’naviy xavfsizlikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Ushbu xulosalar asosida quyidagi tavsiyalarni berishni lozim topdik:

Birinchidan, ta’lim tizimida media savodxonlik va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni keng joriy etish orqali yoshlarning sun’iy intellekt asosidagi axborotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini kuchaytirish zarur.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt texnologiyalaridan milliy til va ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirish maqsadida samarali foydalanish, jumladan, o‘zbek tilidagi raqamli resurslar va ma’naviy-ma’rifiy kontentlarni ko‘paytirish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash uchun sun’iy intellekt etikasi, axborot madaniyati va raqamli mas’uliyat tamoyillarini jamiyat hayotining barcha sohalarida keng targ‘ib qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th ed. – Hoboken: Pearson Education, 2021. – 1136 p.

2. Harari Y. N. Nexus: A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI. – New York: Random House, 2024. – 528 p.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. – 2nd ed. – Oxford: Blackwell Publishing, 2010. – 597 p.
4. Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 404 p.
5. Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action. – Cambridge: MIT Press, 1990. – 220 p.
6. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 44 p.